

О.В. Семененко, О.Ю. Виноградова

Харківський національний медичний
університет

Робота музею історії ХНМУ під час повномасштабного російського вторгнення (24.02.2022 — сьогодні)

«Наша зброя — освіта,
яка без потужної історико-культурної складової
не може виховати громадянина і патріота» [24]

Музеї мають величезне значення у розвитку світової культури. Вони зберігають та вивчають пам'ятки історії, передають людям знання й досвід прийдешніх поколінь, і в цьому ніхто й ніщо не може зрівнятися з ними, оскільки вони володіють унікальними можливостями впливати одразу на все різноманіття людських почуттів.

Але музей при навчальному закладі — це особливий музей. Він більше, ніж інші подібні установи, бере на себе функції учасника навчального процесу і допомагає формувати у студентів світогляд та виховувати особистість.

Протягом всього часу свого існування музей історії Харківського національного медичного університету був центром, у якому зберігали та вивчали історію харківської вищої медичної школи. Співробітники музею в усі часи дуже прискіпливо та відповідально ставилися до своєї справи. Підтвердженням цього є той факт, що за більш ніж 50 років свого існування музею довелося лише двічі створювати концепцію експозиції: перший раз — під час його заснування (1968), а другий раз — перед святкуванням 200-річчя Харківського державного медичного університету (2005).

Повномасштабне російське вторгнення 24 лютого 2022 року змусило український народ переосмислити свою ідентифікацію, цінності, моральні якості та уявлення про історію та культурну спадщину Батьківщини. На хвилі піднесення духу нації триває процес зміни історичної думки, спрямований на відродження українського культурного та історичного надбання, яке раніше розглядалось переважно у контексті імперської російської та радянської ідеологій. Перед співробітниками музею постала задача: по-перше, збереження цілісності колекції, по-друге, переосмислення концепції експозиції та тексту екскурсій.

Коли суспільство бореться за своє існування в умовах насильства та страждань, культура відходить на задній план, оскільки у центрі загальної

уваги опиняються задачі виживання та задоволення базових потреб. Музейні працівники, як і інші представники сфери культури, опинилися у другорядній позиції. Як наслідок, саме аналіз викликів військового часу, з якими довелося стикнутися музейним працівникам, став метою цього дослідження. Для досягнення вищевикладеної мети поставлені наступні задачі:

- надати історичну довідку про музей історії ХНМУ;
- визначити роль музею в житті університету;
- проаналізувати особливості роботи музею під час війни.

Вища медична школа Харківщини бере свій початок від медичного факультету Імператорського Харківського університету, заснованого у листопаді 1804 р. Вона є найстарішою серед вищих медичних шкіл Лівобережної України. В музеї історії ХНМУ зберігаються та досліджуються матеріали про всі періоди її розвитку.

Вперше ідея створення музею виникла у 1930 р., під час святкування 125-ї річниці Харківського медичного інституту. Харків тоді був столицею Радянської України, а його медичний інститут мав вагомий досягнення. У 1935 р. інститут було визнано найкращим серед усіх медичних вишів України. Готувалася виставка, що мала відобразити успіхи ХМІ в навчальній і науковій роботі, усіма кафедрами було проведено роботу щодо її підготовки. Виставку урочисто відкрили 11 квітня 1934 р. Планувалося зробити її постійною, поповнювати й розширювати, але нестача аудиторій і навчальних кімнат змусила керівництво відмовитися від цього проекту. Тоді ж було вирішено створити на базі виставки музей. Але, знову ж таки, відсутність приміщень (сучасного головного корпусу на той час ще не існувало) та початок Другої світової війни зашкодили реалізації даної ідеї. Вдруге до цієї думки повернулися у 1957 р., після святкування 150-річчя ХМІ (1955). До ювілею під керівництвом завідувача кафедри історії медицини доцента П.Т. Петрова була підготовлена виставка досягнень ХМІ. Саме на базі цієї виставки він запропонував створити музей. Але справа

Рис. 1. Панорамна світлина експозиційної зали музею історії ХНМУ

зрушила з місця тільки у 1966 році. Того року було прийняте спільне рішення ректорату і громадських організацій ХМІ про створення музею його історії [21, с. 1].

Активну участь у зборі матеріалів, їх обробці, створенні тематико-експозиційних планів, оформленні стендів брали професори А.Я. Циганенко (тоді займав посаду проректора), І.І. Грищенко,

Рис. 2. Завідувач кафедри історії медицини доцент П.Т. Петров, автор ідеї створення музею

О.С. Налбат, А.І. Кожем'яка та інші. Багато оригінальних експонатів надійшло з особистих архівів професорів І.І. Грищенка та М.М. Бокаріуса [17, с. 308]. Музей було урочисто відкрито 3 листопада 1968 р., про що писала газета «За радянського лікаря» [2, с. 1]. Він розмістився у великій залі головного навчального корпусу ХМІ [20, с. 1]. Музей не мав офіційно закріпленого штату співробітників і функціонував у рамках громадської роботи. Проте вдалося згуртувати команду ентузіастів, які вболівали за свою справу. Серед них слід відзначити професорку О.С. Налбат, доценток М.П. Глухову, К.Г. Москаленко, З.П. Петрову та Л.О. Зайченко [15, с. 4].

Заклади вищої освіти в СРСР були складовою частиною ідеологічної системи, що зумовлювало тематику експозицій музеїв. Необхідно було виховувати молодь на досягненнях саме радянських лікарів і саме радянської медицини [20, с. 7]. Експозиція музею 1968 р. головним чином презентувала історію харківської вищої медичної школи за радянських часів; знайомила з діяльністю й звершеннями її найвідоміших діячів; показувала досягнення кафедр інституту. Велику увагу було приділено подіям Жовтневого перевороту в Російській імперії у 1917 р., а тематика і матеріали дорадянського періоду були представлені стисло. Значну частину експозиції було виділено для Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр., оскільки більшість співробітників інституту була безпосередньо до них причетна. Бракувало інформації з історії університету перших років його існування як медичного інституту (початок 1920-х рр.); відомостей про керівників ХМІ періоду 1920–1930-х рр.; інформації про сталінські репресії; даних про існування ХМІ в рамках 1-го і 2-го Харківських медичних інститутів (1936–1944 рр.) [16, с. 91].

Перед музеєм було поставлено завдання: сприяти ідейно-виховній роботі серед студентів, формувати в них почуття гордості за рідний інститут та сприяти популяризації історико-медичних знань [19, с. 37]. У музеї проводилися заняття з курсу історії медицини; проходили зустрічі з цікавими людьми; організовувалися виставки надходжень експонатів; презентувалися нові проекти та нові видання, співавторами

Рис. 3. Професорка О.С. Налбат розповідає про історію ХМІ (1968)

яких майже завжди були співробітники музею; проводилися ювілейні заходи [16, с. 3]. Музей відвідували студенти інших вишів, школярі, численні делегації та групи, які приїжджали до Харкова на з'їзди, зльоти, конференції, семінари тощо. Тривалий час у музеї проходили засідання Товариства істориків медицини Харківського наукового медичного товариства [17, с. 311].

Роботу музею було високо оцінено керівництвом радянської України. У 1971 р. колегія Міністерства культури УРСР присвоїла йому звання «Народний» [1, с. 1]. У березні 1986 р. в наданій музею додатковій кімнаті було відкрито Зал бойової і трудової слави періоду Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. [14, с. 1]. На початку 1990-х рр. до основної експозиції додали турнікети, що відображали історію 60 кафедр інституту [21, с. 1].

У 1999 р. директоркою музею стала Жаннета Миколаївна Перцева. Саме їй належала концепція нової музейної експозиції, поштовхом для створення якої послужила підготовка до святкування 200-річного ювілею Харківського державного медичного університету. Розпочалася масштабна робота з оновлення експозиції, оскільки її ідеологічне спрямування часів СРСР вже не відповідало вимогам незалежної України [11, с. 14].

У той час університет активно розвивався, відновлював та формував зв'язки, щоб зайняти гідне місце у міжнародному освітньому просторі, тож музей перетворився на потужний інструмент іміджевої політики. Візити співробітників іноземних посольств

і консульств, а також представників світової професійної медичної спільноти стали частим явищем. Необхідно було гідно представити університет, тому у новій концепції експозиції акцент було зроблено на комплексній презентації всіх періодів історії розвитку вищої медичної школи Харківщини, на її яскравості та різноманітті. У зв'язку з цим, фонд музею потребував суттєвого оновлення і доповнення оригінальними речовими пам'ятками [11, с. 12].

Харківська вища медична школа за більш ніж 200 років свого існування виплекала цілу плеяду видатних лікарів та науковців, тому особливу увагу

Рис. 4. Директорка музею Ж.М. Перцева (2004)

було приділено формуванню зібрань меморіальних предметів [8, с. 1].

З цією метою за підтримки керівництва університету була розгорнута активна пошукова робота, налагоджувалися зв'язки з родичами та колегами відомих харківських діячів медицини. Директорка музею Ж.М. Перцева співпрацювала з українськими, російськими та киргизькими архівами. Нові надходження займали своє місце в музейній експозиції та ставали предметом науково-дослідної роботи співробітників музею [11, с. 14].

Також було розпочато дослідження некрополів, до якого активно долучилося студентське самоврядування вишу. За результатами цієї роботи було знайдено 115 могил викладачів харківської вищої медичної школи, створено мапу поховань та організовано догляд за могилами, яким займалися студенти. Зараз, в умовах війни, цю роботу призупинено з міркувань безпеки [9, с. 3].

Паралельно з пошуковою роботою було проведено капітальний ремонт приміщення музею; розроблено «Положення про музей історії Харківського національного медичного університету»; запроваджено штат співробітників (зокрема, введено посаду зберігача фондів), що дало змогу забезпечити безперервність робочого процесу. Роботу над реекспозицією було завершено у 2005 р., хоча музейний фонд постійно продовжує поповнюватися унікальними експонатами [22, с. 1].

Директорці музею Ж.М. Перцевій спільно з художником-дизайнером А.А. Андрєєвим вдалося створити оригінальну художньо-просторову композицію, що дозволила посилити емоційне сприйняття експозиції [10, с. 1]. Було створено 15 стендів, які

відображали історію харківської вищої медичної школи і такі її віхи, про які ніколи не згадувалося раніше, зокрема, 1-й і 2-й Харківські медичні інститути в 1936–1944 рр; участь харківських медиків у подіях радянсько-афганської війни та ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС; історія навчання іноземних студентів у ХДМУ; медичний університет у роки незалежної України [13, с. 4]. (Рисунок 5)

Також було суттєво змінено експозицію Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр., у якій зроблено акцент на участі у подіях саме харківських медиків [18, с. 28].

Поряд з кожним стендом розмістилися виставкові вітрини, у яких зайняли своє місце найцікавіші речові експонати. Станом на грудень 2011 р. загальна кількість одиниць зберігання у фонді музею досягла 4863 експонатів [7, с. 2].

Експозиція була створена у відповідності до тематичного плану, який відображав історичні періоди розвитку Харківського медичного університету від його заснування як медичного факультету Імператорського Харківського університету у 1804 р. до 2005 року. Експозиція складалася з трьох частин: 1. Медичний факультет Імператорського Харківського університету (1805–1920 рр.); 2. Харківський державний медичний інститут у системі вищої медичної освіти СРСР (1920–1991 рр.); 3. Харківський державний медичний університет у роки незалежної України (1991–2005 рр.) [8, с. 1].

Було розроблено екскурсії українською, російською та англійською мовами, розраховані на різні категорії відвідувачів (школярі, абітурієнти, студенти, учасники олімпіад, конференцій, науковці, почесні гості ХНМУ). Музей брав участь у заходах,

Рис. 5. 2003 р. Нарада з питань реекспозиції музею. На фото зліва направо дизайнер Андрєєв А.А., диркторка Перцева Ж.М., зберігачка фондів Овчиннікова О.С.

які проводилися в університеті (День відчинених дверей, Ніч науки). Також на основі матеріалів експозиції читалися лекції за курсами «Історія України», «Історія української культури», «Лінгвокраїнознавство» [7, с. 2].

Тож своїм розквітом музей завдячує невпинній, багаторічній, плідній праці його незмінної директорки Ж.М. Перцевої. Відвідувачі завжди відзначали любов Жаннети Миколаївни до своєї праці та її високий професіоналізм. Їй вдалося створити неповторну атмосферу в музеї, де, за твердженнями відвідувачів, в сучасно оформленій залі оселилася жива пам'ять [6, с. 1].

У 2005 р. праця директорки музею була відзначена званням Заслуженого працівника ХДМУ. У 2006 р. Ж.М. Перцева стала переможцем обласного конкурсу «Вища школа Харківщини — кращі імена» у номінації «Директор музею ВНЗ». У 2007 р. вона отримала Почесну грамоту МОЗ України, у 2008 р. — Подяку Голови Харківської обласної адміністрації. У 2013 р. Ж.М. Перцева була нагороджена Грамотою Верховної Ради України [10, с. 94]. Рішенням Вченої ради ХНМУ від 28 січня 2021 р. їй присвоєно звання доцента ХНМУ.

Свою роботу музей вів за декількома напрямками. Одним з найважливіших було збирання, система-

Рис. 6. Екскурсія для студентів (2005)

Рис. 7. Директорка музею Ж.М. Перцева – переможниця конкурсу «Вища школа Харківщини – кращі імена» у номінації «Директор музею ВНЗ». (2006)

тизація та дослідження матеріалів, що відображали історію університету, історію медицини та охорони здоров'я Харкова і України. Зокрема, у музеї було сформовано фонд персоналій, який нараховував близько 120 одиниць. Були знайдені відомості про перших директорів ХМІ; досліджені біографії професорів, репресованих у 1935–1937 рр.; досліджено біографію видатного хірурга-трансплантолога проф. Ю.Ю. Вороного, який у факультетській хірургічній клініці ХМІ у 1933 р. зробив першу в світі операцію з пересадки кадаверної нирки людині та ін. [17, с. 77].

Результати науково-дослідної роботи співробітників музею знаходили своє відображення у публікаціях в різних ЗМІ. У 2000 р. було розпочато багатолітню плідну співпрацю з Інститутом енциклопедичних досліджень НАН України, куди співробітники музею надають біографічні статті для «Енциклопедії Сучасної України». У період з 1999 по 2022 рр. музеєм було видано 13 книг та 392 статті. З фондами музею також працювали студенти та співробітники різноманітних вишів, представники науково-дослідних установ та незалежні дослідники, яких цікавила історія медицини Харкова та України. Матеріали музею використовувалися для телепередач міських та загальнодержавних каналів. Музей регулярно проводив та брав участь у виставках, присвячених історії медицини [12, с. 6].

«За вагомий внесок у справу виховання учнівської та студентської молоді, примноження надбань національної культури, збереження історичної спадщини українського народу та Музейного фонду України, пропаганди пам'яток історії, культури і природи» у 2011 р. Міністерство освіти і науки України присвоїло музею звання «зразкового» [11, с. 17].

Як уже зазначалося, музей відіграє важливу роль в університетському житті. Саме тут першокурсники отримують відомості про історію свого вишу; про професію, якій вирішили присвятити життя; про людей, що залишили в цій професії яскравий слід; про внесок університету в розвиток медицини як науки та в поліпшення медичного обслуговування громадян України [17, с. 309].

Як сказав шотландський історик Н. Фергюсон: «Історія — це не вивчення минулого, це вивчення самого часу. Минуле, яке вивчає історик, не померло, а якимось чином живе в сьогоденні як вцілілі сліди, документи й артефакти». Таким чином, метою музейної діяльності є збереження пам'яті цивілізації, повернення до життя тих, хто помер століття й тисячоліття тому [27, с. 21].

Музей ХНМУ у своїй діяльності повсякчас прагнув відповідати цій меті. Екскурсівники завжди намагалися надати своїй оповіді емоційного забарвлення, духовно збагатити відвідувачів та полегшити сприйняття і засвоєння побаченого та почутого, щоб відвідувачі уявили професорів і студентів минулих років живими, дізналися й відчули те, що хвилювало їх, що рухало ними: одних — на посаді вчителів і наставників, інших — у становищі учнів та лікарів-початківців [11, с. 6].

Отже до виховання студентства долучається досвід поколінь, історія медицини та культурні традиції минулого. Це має особливе значення для медичного університету, який вирізняється своєю специфікою, бо лікарі — особлива категорія людей, яким мають бути притаманні цілком певні риси характеру: милосердя, гуманізм, відповідальність за життя людини, що звернулася по медичну допомогу [19, с. 36].

У 2019 р. вийшла книга «Історія харківської вищої медичної школи в експозиціях музею історії ХНМУ». Ця книга стала результатом кропіткої праці Ж.М. Перцевої та співробітників музею. Автори використали весь матеріал експозиції та подали розширені відомості про життя та діяльність працівників університетської спільноти за весь період його існування [13, с. 7].

Під час пандемії COVID-19 працівники музею зосередилися на науково-дослідній роботі, яку вели здебільшого дистанційно [25].

На початку лютого 2022 р. музей отримав від нащадків першого ректора Харківської медичної академії проф. Д.П. Гриньова великий меморіальний фонд, тож у середу, 23 лютого, співробітники продовжували його опрацьовувати. Велися перемовини щодо інтерв'ю для однієї з харківських радіостанцій, надавалась методична допомога викладачам кафедр університету. На четвер було заплановано зустріч з деканом медичного факультету ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Музей жив своїм звичайним життям [8, с. 1].

Попри те, що чутки про ймовірність повномасштабної війни ширилися упродовж кількох місяців до її початку, ніхто до кінця не вірив, що це станеться. Тож військові дії захопили співробітників музею зненацька.

24 лютого 2022 р. почався третій етап російсько-української війни. Війська РФ вторглися на територію України поблизу Харкова, Херсона, Чернігова та Сум [3, с. 66]. Того ранку весь Харків прокинувся близько 4:30. Місто обстрілювали з важкої артилерії. Більшість організацій призупинили роботу до особливого розпорядження. Близько 15:00 зупинився метрополітен, в регіоні встановили комендантську годину [26]. Співробітники музею були серед тих, хто не залишив рідне місто, але на роботу вони змогли потрапити лише два місяці потому. Ніколи раніше музей не пустував так довго.

Згідно з Законом України «Про музеї та музейну справу», держава опікується музеями, які є юридичними особами. На жаль, музеї закладів освіти, хоча їх колекції й належать до державної частини Музейного фонду України, законодавчо є лише структурними підрозділами відповідних закладів. Музеї, створені у складі підприємств, установ, організацій, закладів освіти, не підлягають державній реєстрації. Отже, фінансування цих музеїв здійснюється з коштів вишів. Невизначеність статусу як самих музеїв, створених при навчальних закладах, так і статусу, прав та обов'язків їх працівників, призвели до того, що в умовах війни такі музеї опинилися сам на сам зі своїми проблемами, і були змушені рятувати себе самотужки [4].

Слід зазначити, що протягом багатьох років Асоціація музеїв українських вищих навчальних закладів намагається створити відповідну законодавчу базу, яка б регулювала роботу музеїв вишів, але, на жаль, ці спроби поки не принесли результатів [23, с. 414].

В умовах бойових дій, під безперервними обстрілами нагально постало питання збереження колекції. Оскільки перед керівництвом ХНМУ стояла більш пріоритетна задача евакуації студентів, надання допомоги постраждалим цивільним та військовим, надання притулку тим співробітникам, житло яких було зруйноване, співробітники музею залишилися сам на сам зі своєю проблемою.

У травні 2022 р., коли міський наземний транспорт відновив роботу, працівники музею отримали змогу дістатися на робоче місце. Одним з важливих умов догляду за експонатами є підтримання належного рівня вологості у приміщенні. За щасливим збігом обставин, хранителька фондів О.Ю. Виноградова налила воду в призначені для неї ємності саме 23 лютого. Коли співробітники знову потрапили до музею, води залишилось зовсім трошки. Завдяки цьому документи та книги не пересохли вщент за такий тривалий час. Експонати, які знаходилися в експозиції, було спаковано та підготовлено до можливої евакуації. Увесь пакувальний матеріал співробітники принесли з дому або придбали за власні кошти.

Музей був змушений призупинити екскурсійну діяльність майже на два роки. Остання екскурсія перед війною була проведена 26 листопада 2021 р. Але, попри військові дії та постійні бомбардування

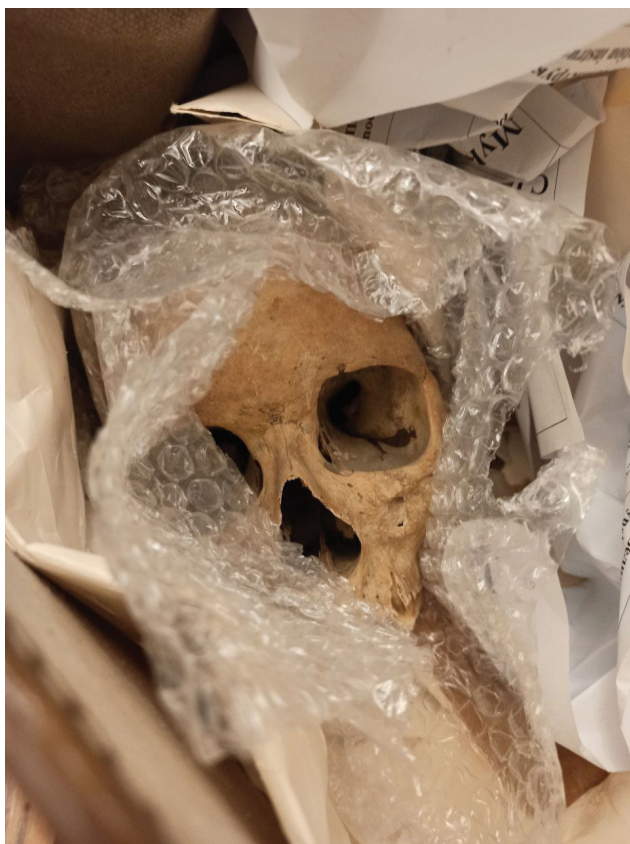

Рис. 8. Підготовка експозиції до евакуації (2022)

міста, музей продовжував працювати. За відсутності екскурсій усю свою увагу працівники приділили систематизації фонду та науково-дослідній роботі.

У вересні 2022 р. хранителька фондів О.В. Семененко взяла участь у міжнародній онлайн-конференції «Global Dialogues: Present Situation of University Museums and Collections in Ukraine», присвяченій проблемам, з якими стикнулися музеї України під час війни. На жаль, неодноразові звернення по допомогу до Міжнародної ради музеїв (ICOM) залишилися без відповіді [8, с. 1].

У 2022 р. вийшли статті, присвячені видатним науковцям харківської вищої медичної школи. З метою популяризації історії медицини та відображення плідної роботи музею було створено сторінку в соціальній мережі Facebook. Директорка музею Ж.М. Перцева долучилася до підготовки онлайн-конференції, присвяченої 100-річчю кафедри мікробіології ХНМУ, а також взяла участь у науково-практичній онлайн-конференції «Сучасні аспекти досягнень фундаментальних та прикладних медико-біологічних напрямків медичної та фармакологічної освіти та науки» [8, с. 2].

Активну участь музей взяв у підготовці до 100-річного ювілею НДІ гігієни праці та профзахворювань, зокрема, у виданні його ювілейного буклету [9, с. 1].

Хранителька фондів О.В. Семененко взяла участь у щорічній науково-практичній конференції XIII-тих Луцьовських читань «Музей в освітньому процесі». Також співробітники музею долучилися до розробки онлайн-проекту «Пам'ятні дати Харківського національного медичного університету в 2023 році», присвяченого ювілеям видатних особистостей, кафедр та наукових відкриттів ХНМУ [8, с. 1].

Попри складність та загрози військової реальності, працівники музею продовжували надавати методичну допомогу з питань історії медицини Харківщини та історії ХНМУ всім, хто цього потребував [8, с. 3].

У вересні 2023 р., коли окупаційні війська були відкинуті від міста [3, с. 393], музейні експонати повернули до оглядової зали. У процесі відновлювальної роботи виникла думка про необхідність модернізації експозиції, адже за останні майже 20 років фонд поповнився більш ніж на 1 тис. експонатів, сягнувши від 4863 до 5742 екземплярів у 2023 р., і в колекції з'явилося багато цінних та цікавих експонатів, які мали бути представлені до огляду. Було прийнято відповідне рішення та розпочато роботу за цим напрямком [9, с. 3].

У ході роботи було розширено експозицію, присвячену початковому періоду історії кафедри нормальної анатомії (додано гіпсову реконструкцію обличчя по черепу мешканця Херсонесу I ст. н.е.; статтю Е.Г. Дюбуа-Реймона «Структура мозку та його відношення до форми черепа», видану в 1840 р. у Франції); представлено декілька підручників XIX ст. з акушерства та гінекології та старовинні акушерські інструменти; за допомогою співробітників кафедри анатомії людини, клінічної анатомії та

оперативної хірургії встановлено скляний захисний купол для бормашини кінця XIX ст.; представлено працю нобелівського лауреата в галузі фізіології та медицини 1908 р. І.І. Мечникова «Етюди оптимізму» (французькою мовою), видану в Парижі в 1907 р.; створено експозицію, присвячену розвитку фармакології у Харкові на початку XX ст.; розширено експозицію, присвячену розвитку стоматології (одонтології) у 1920-х рр. з додаванням інструментів відповідного періоду; вперше представлено праці першого ректора Харківської медичної академії, мікробіолога, професора Д.П. Гриньова та його гістологічні малюнки; переосмислено концепцію експозиції, присвяченої подіям 1941–1945 рр., з акцентом на те, що німецько-радянська війна була невід’ємною частиною Другої світової, додано декілька експонатів, отриманих медичними працівниками за програмою ленд-лізу від союзників СРСР у 1943 р.; створено експозицію, присвячену розвитку стоматологічного факультету, заснованого у ХМІ у 1978 р., у якій представлено багато стоматологічних інструментів відповідного періоду та фото першого декану стоматологічного факультету В.Х. Філатова; розширено експозицію, присвячену подіям радянсько-афганської війни 1979–1989 рр. [8, с. 1].

В експозиції створено та доповнено меморіальні куточки, присвячені життю та діяльності найвидатніших представників харківської вищої медичної школи: хірурга, професора М.П. Трінклера (додано його фотопортрет); анатома, академіка В.П. Воробйова (вперше представлено його анатомічні інструменти, пам’ятні медалі, бюст та кольоровий портрет);

патофізіолога, академіка Д.О. Альперна (додано особисті речі, документи та праці); судових медиків професорів М.С. та М.М. Бокаріусів (уперше представлено картку для відвідування судово-медичних розтинів в Інституті судової медицини Харківського університету, малюнки, спектроскоп, штангенциркуль, краніометр кінця XIX ст.); хірурга професора Ю.Ю. Вороного (додано світлини, листи, особисті документи, праці, дисертацію на ступінь доктора медичних наук та рентгенівський знімок пацієнтки 1943 р.); хірурга трансфузіолога В.М. Шамова (додано світлини, праці та пам’ятну медаль); хірурга гематолога Ю.Ю. Орленка (додано світлини, праці та протез кровоносної судини); акушера-гінеколога професора І.І. Грищенка (додано світлини, акушерсько-гінекологічні інструменти, макети ембріонів та матки); терапевта академікині Л.Т. Малої (додано праці, апарат для зняття ЕКГ та засушений едельвейс — подарунок пацієнта); гістолога академіка Б.В. Альошина (додано світлини, гістологічну класифікацію пухлин ВООЗ, матеріали міжнародного симпозиуму з кортико-вісцеральної фізіології та патології); невролога професора Є.Г. Дубенка (вперше представлено монографію, медичні інструменти та окуляри, які належали професору); хірурга професора В.І. Лупальцова (вперше представлено світлини, документи, монографію та хірургічні інструменти); епідеміолога професора І.Д. Ладного (додано світлини, документи та автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора медичних наук); анатома професора М.П. Бурих (вперше представлено препарати нирок та дисертацію на здобуття

Рис. 9. Частина експозиції, присвячена розвитку стоматології (одонтології) у 1920-х рр.

Рис. 10. Меморіальний куточок хірурга професора М.П. Трінклера

наукового ступеня доктора медичних наук); генетикіні професорки О.Я. Гречаніної (вперше представлено праці) [8, с. 1]. (Рисунок 10)

Змінено та розширено експозицію, присвячену навчанню іноземних студентів в ХНМУ. Наразі ведеться робота над створенням нової концепції стенду, присвяченого історії Навчально-наукового інституту з підготовки іноземних громадян. Також триває робота зі створення інсталяції, присвяченої харківським медикам-ліквідаторам ЧАЕС [8, с. 1].

Війна прагне знищити не лише українців, але й їхню культуру та пам’ять. Українське суспільство

кожен день потребує захисту життя, здоров'я та задоволення базових потреб, але слід пам'ятати, що духовна складова є не менш важливою для збереження духу нації. Необхідно боротися за українську культуру, спосіб життя, досягнення та історію, а їх захист є актом спротиву та боротьби за збереження власної ідентичності. Освіті потрібна історико-культурна складова, бо без неї неможливо виховати громадянина і патріота. Тому темою щорічної лекції для першокурсників ХНМУ у 2023 р. стала «Лікарі на варті людяності. ХНМУ в буремні часи», присвячена історії військової медицини, окремі частини якої стосувалися відповідної діяльності представників харківської вищої медичної школи. Лекцію прочитала хранителька фондів музею О.В. Семененко [8, с. 1].

У 2023 р. музей почав активно співпрацювати зі студентським самоврядуванням у напрямку діджиталізації колекції. Завдяки цьому було створено цифрові копії значної частини фонду персоналій [8, с. 3].

У рамках роботи над реекспозицією співробітники музею звернулися до кафедр ХНМУ з проханням надати матеріали, які б висвітлювали діяльність колективу зараз: участь співробітників університету в військових діях; лікування поранених військових та цивільних; вдосконалення та розробка методів лікування ушкоджень та травм; психологічна допомога; реабілітація та реінтеграція постраждалих; волонтерська діяльність. Наразі, завдяки новим надходженням, триває активне поповнення фонду та ведеться робота з упорядкування отриманих матеріалів. Є ідея створити постійно діючу виставку, присвячену вшануванню мужності та героїзму медиків — захисників незалежності й територіальності цілісності України [8, с. 2].

Як зазначалося вище, музей був змушений призупинити екскурсійну діяльність. Поновити її вдалося лише восени 2023 р. У зв'язку з воєнними обставинами цей напрям роботи й досі залишається суттєво обмеженим. Але, попри все, восени 2023 р. співробітники музею провели ознайомлювальні екскурсії для усіх студентів I курсу, які перебували у місті. Також музей відвідували гості, які приїздили до університету [8, с. 1].

У 2023 р. музей активно продовжував вести науково-дослідну роботу, результати якої знайшли своє відображення у публікаціях з історії медицини. Зокрема, вийшли статті, присвячені професорам, які святкували свої ювілеї того року [8, с. 2].

Співробітники музею взяли активну участь у створенні меморіального музею, присвяченого історії кафедри загальної та клінічної патологічної фізіології, життю і працям професора Д.О. Альперна, чие ім'я вона носить зараз [8, с. 1].

У 2024 р., на засіданні січної Наукової сесії університету, присвяченої 220-й річниці створення харківської вищої медичної школи, музей представив доповідь «Харківська медична школа на порозі свого 220-річчя: данина педагогічній та науковій спадщині», з якою виступила хранителька фондів

О.В. Семененко. Проблематика питань, внесених до порядку денного сесії, була пов'язана з війною. Це знайшло відображення і у темі музейного виступу, у якому йшлося про сторічних ювілярів університету, які були ветеранами Другої світової війни [8, с. 2].

Рис. 11. Хранителька фондів О.Ю. Виноградова проводить екскурсію для студентів I курсу

Рис. 12. Хранителька фондів О.В. Семененко із завідувачем кафедрою загальної та клінічної патофізіології ім. Д.О. Альперна М.С. Мирошниченко та проректором з науково-педагогічної роботи ХНМУ І.В. Летіком на відкритті музею кафедри (2023)

Багато уваги співробітники музею приділили систематизації колекції. Зокрема, було упорядковано фонди персоналій, історії кафедр університету, періодичних видань, випускних альбомів. Було розпочато реконструкцію фонду раритетних видань. За 2023 р. вдалося врятувати 6 книг з музейних фондів та 3 книги з фондів Центральної наукової бібліотеки ХНМУ [7, с. 2].

На жаль, у зв'язку з воєнним часом призупинилася робота студентського самоврядування з догляду поховань викладачів харківської вищої медичної школи, які заслужили право на посмертне довголіття своєю сумлінною працею. Тішимо себе надією, що ця робота відновиться після нашої Перемоги [8, с. 3].

Таким чином, реалії життя та розвитку нашої країни відчутно вплинули на роботу музеїв України, зокрема і музею історії ХНМУ. В сучасних умовах, коли соціокультурні цінності та історична спадщина знаходяться під загрозою знищення, як ніколи раніше важливо прикладати всі можливі зусилля для їх збереження. Процеси переосмислення історії та пошук національної ідентифікації набувають ваги стратегічного ресурсу. Саме тому кожен факт нашого минулого отримує додаткову цінність. Зробити свій внесок в збереження тієї цінності повинні й музеї.

Двохсотрічна історія Харківської вищої медичної школи була і є прикладом безкорисливого служіння людству і зараз повинна розглядатися як важлива сторінка історії міста, та, водночас — неодмінна складова побудови іміджу університету.

Музей історії ХНМУ пройшов довгий шлях у своєму розвитку. Заснований у 1968 р., він мав на меті прославлення досягнень Харківського медичного інституту у радянські часи. Після отримання Україною незалежності концепція музейного простору була переосмислена. Музей став візитівкою Харківського державного медичного університету, відображаючи наступність традицій європейської класичної університетської освіти. Сьогодні метою

діяльності музею є збереження національного наукового та культурного надбання Харківської вищої медичної школи та виховання майбутніх поколінь лікарів у дусі традицій патріотизму та гуманізму.

Повномасштабне російське вторгнення суттєво обмежило повноцінну роботу музею історії ХНМУ. В умовах бойових дій музейна колекція опинилася під загрозою знищення, оскільки Законом України «Про музеї та музейну справу» не передбачено захист та фінансування музеїв навчальних закладів, а статус їхніх працівників є невизначеним. Забезпечення матеріальної бази таких музеїв покладається на вищі навчальні заклади, до яких вони належать.

Важливо зазначити, що діяльність медичного університету під час війни виходить за рамки діяльності вищого навчального закладу, оскільки в сфері його відповідальності безпосередньо перебувають життя та здоров'я військових і містян. Таким чином, керівництво університету зосередило зусилля на рятуванні людей, а питання збереження історичного надбання університету лягло на плечі працівників музею.

Першим викликом стала підготовка колекції до можливої евакуації, оскільки музей не був забезпечений пакувальними матеріалами. Тож, працівникам довелося рятувати колекцію за рахунок власних коштів. Загроза втрати колекції спонукала студентське самоврядування допомогти музейним працівникам розпочати діджиталізацію експонатів. Обмеження екскурсійної діяльності вивільнило час для систематизації фондів та реставрації ушкоджених експонатів. Також активно велась науково-дослідна робота; розроблявся проект «Пам'ятні дати» для сайту ХНМУ; була створена музейна сторінка у соціальній мережі Facebook з метою популяризації історії медицини та університету. Музей також долучився до обговорення проблем, з якими стикнулася музейна спільнота України. У рамках цієї дискусії працівники музею звернулися за допомогою до Міжнародної ради музеїв (ICOM), але численні звернення залишилися без відповіді.

Список використаної літератури

1. Бобин В.В., Москаленко Е.Г. Отчет о работе народного музея истории Харьковского медицинского института за 1985 г. 3 с.
2. Глухова М. Інститутський музей відкрито! За радянського лікаря. 1968. №38. С. 1.
3. Головка В. Вторгнення. 2022. Широкомасштабна агресія Росії проти України. Київ: Інститут історії України НАН України; 2023. 602 с. Доступно на: <http://resource.history.org.ua>.
4. Закон України «Про музеї та музейну справу». Затверджений 29.06.1995 (№250/95-ВР), чинний. Доступно на: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95>.
5. Захаревич В.М. Там, где живет история. Медичний університет. №22. 2005. С.1.
6. Звіт музею історії за 2010/2011 н.р. 2 с.
7. Звіт музею історії за 2022/2023 н.р. 3 с.
8. Звіт музею історії за 2023/2024 н.р. 3 с.
9. Зибіна Т.В. Хранителі історичної пам'яті. Медичний університет. 2008; № 22(2768): С. 1.
10. Киричок І.В., Шулика О.Н., Кравченко С.А. Перцева Жаннета Николаевна: биобиблиографический указатель. Харьков: ХНМУ; 2015. 134 с. Доступно на: <https://repo.knmu.edu.ua/handle/123456789/8772>.
11. Летик ІВ. Хранитель истории ХНМУ. Медичний університет. 2008; №12–13: С. 6.
12. Лісовий В.М., Перцева Ж.М., Капустник В.А., Семененко О.В., Перцев Д.П. Історія Харківської вищої медичної школи в експозиціях музею історії ХНМУ. Харків: ХНМУ; 2019. 216 с. Доступно на: <https://repo.knmu.edu.ua/handle/123456789/26673>.
13. Москаленко К. Відкрито зал бойової слави. За радянського лікаря №18, 1986. С. 1.
14. Налбат А., Глухова М. Вновь оживает былое. Медицинская газета. №78, 1969. С. 4.
15. Налбат А., Фомичева М., Славный путь. Красное знамя. 1969. №9. С. 3.
16. Перцева Ж.М. Музей історії Харківського національного медичного університету — зберігач традицій універси-

- тетської культури. Університетські музеї: європейський досвід та українська практика. Збірник праць міжнародної наукової конференції. (Україна, Київ, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 6–7 жовтня 2011). С. 306–319. Доступно на: <https://repo.knmu.edu.ua/handle/123456789/3539>.
17. Перцева Ж.М. На славу минулого, на повчання майбутньому (Музей історії Харківського державного медичного університету. Невичерпне джерело духовності: (нарис про діяльність музеїв історії вищих навчальних закладів м. Харкова). 2003. С. 83–100. Доступно на: <https://repo.knmu.edu.ua/handle/123456789/534>.
 18. Перцева Ж.М. У війни не жіноче обличчя. Музейна педагогіка в дійстві: (из опыта работы вузовских и школьных музеев Харьковщины по подготовке к 65-летию Победы в Великой Отечественной войне). 2009. С. 26–31. Доступно на: <https://repo.knmu.edu.ua/handle/123456789/3509>.
 19. Перцева Ж.Н. Роль музея в сохранении традиций национального медицинского университета. Символика и традиции в деятельности вузовских музеев: (очерки деятельности музеев истории высших учебных заведений г. Харькова). 2008. С. 33–39. Доступно на: <https://repo.knmu.edu.ua/handle/123456789/585>.
 20. Петров Б.Д. Задачи историко-медицинских музеев. Историко-медицинские музеи и выставки. Сборник научных трудов. (СССР, Москва, Всесоюзный научно-исследовательский институт социальной гигиены и организации здравоохранения им. Н.А. Семашко, 1984). С. 5–14.
 21. Петрова З.П. 40 років музею історії Харківського національного медичного університету, Медичний університет, № 22, 2008 р. С. 1.
 22. Положення про музей історії Харківського національного медичного університету. Затверджене 10 Чер. 2009 (№ 110). 5 с.
 23. Резолюція Міжнародної науково-практичної конференції «Університетські музеї: європейський досвід та українська практика». Університетські музеї: європейський досвід та українська практика. Збірник праць міжнародної наукової конференції. (Україна, Київ, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 6–7 жовтня 2011). С.414–415. Доступно на: <https://repo.knmu.edu.ua/handle/123456789/3539>.
 24. Рішення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти 21.06.2022 р. про історико-культурну складову освітнього процесу. Доступно на: <https://naqa.gov.ua>.
 25. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо запобігання занесенню і поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2». Затверджене 3.02.2020 (№93-р), втратило чинність на підставі Розпорядження КМ № 311-р від 14.04.2021. Доступно на: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93-2020>.
 26. Указ Президента України «Про введення надзвичайного стану в окремих регіонах України». Затверджений 23.02.2022 (№63/2022), чинний. Доступно на: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/63/2022>.
 27. Фергюсон Н. Цивілізація. Як Захід став успішним. Пер. з англ. В. Циба. Київ: Наш Формат; 2022. 488 с.

Робота музею історії ХНМУ під час повномасштабного російського вторгнення (24.02.2022 – сьогодні)

О.В. Семененко, О.Ю. Виноградова

Харківський національний медичний університет

Музей історії ХНМУ завжди був центром збереження історії харківської вищої медичної школи. Повномасштабне російське вторгнення 24.02.2022 р. змусило переосмислити цінності української нації. Мета дослідження – аналіз викликів, з якими зіткнулися музейники під час війни.

Ключові слова: музей, ХНМУ, історія, війна, виховання.

The work of the Kharkiv National Medical University History Museum during the full-scale Russian invasion (February 24, 2022 – present).

O.V. Semenenko, O.Yu. Vynogradova

Kharkiv National Medical University

The Museum of History of KhNMU has been a center for preserving the history of the Kharkiv Higher Medical School. The full-scale Russian invasion on February 24, 2022, forced Ukrainians to rethink the values of the nation. The purpose of the study is to analyze the challenges faced by museum specialists during the war.

Key words: museum, KhNMU, history, war, education.

Контактна інформація:

Семененко Олена Володимирівна —
хранителька фондів музею історії ХНМУ, elena.sk@outlook.com, +380634750432.

Виноградова Ольга Юріївна —
хранителька фондів музею історії ХНМУ, olga.nelud@gmail.com, +380632136911.

Стаття до редакції надійшла 01.08.2024 р.